

ОЛИЙ ҲАРБИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЎҚУВ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНЛАРИДАГИ МАВЖУД МУАММОЛАР ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЕЧИМЛАРИ

Хазратов Анвар Аллакулиевич

Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон

Миллий университети Ҳарбий тайёргарлик

ўқув маркази ўқитувчиси, резервдаги подполковник.

Аннотация: Мақолада олий ҳарбий таълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёнларининг сифатини пасайтираётган асосий омиллар тизимли таҳлил қилинди. Таълим мазмунининг амалиётдан ортда қолиши, компетенцияга асосланган баҳолашнинг етарли эмаслиги, симуляция ва сценарийли ўқитишдан кам фойдаланиш, ўқитувчи-офицерлар педагогик маҳоратидаги фарқлар, қўшинлар билан узвий ҳамкорликдаги узилишлар, тарбиявий ишлар мазмунининг “тадбирбозлик”ка мойиллиги каби муаммолар сабаб—оқибат боғланишида ёритилди. Муаммоларни бартараф этиш учун компетенцияга асосланган таълим (КАТ), сценарийли машғулотлар, After Action Review (AAR) технологияси, рубрикалар асосида баҳолаш, дуал амалиёт (қисмларда стажировка), психологик тайёргарлик ва сифатни бошқариш (QA) циклига таянган илмий-амалий тавсиялар таклиф этилди.

Калит сўзлар: олий ҳарбий таълим, ўқув-тарбия жараёни, компетенция, симуляция, сценарийли ўқитиш, AAR, рубрика, дуал амалиёт, психологик тайёргарлик, таълим сифати.

Кириш

XXI асрда хавфсизлик муҳити тез ўзгармоқда: ахборот майдонида таъсир операциялари, кибертаҳдидлар, пилотсиз тизимлар, гибрид ёндашувлар ва қарор қабул қилиш цикллариининг тезлашиши ҳарбий кадрлар тайёрлашга янги талабларни қўймоқда. Шу шароитда олий ҳарбий таълим муассасаларида (ОХТМ) ўқув-тарбия жараёнини модернизация қилиш — нафақат фан-методик, балки тарбиявий, ташкилий ва психологик жиҳатдан ҳам долзарб вазифадир. Таълимнинг натижадорлиги битирувчининг хизматдаги реал вазифаларни бажаришга тайёрлиги, командирлик маданияти, интизом, маънавий барқарорлик ва тезкор қарор қабул қилиш компетенцияларида намоён бўлади.

Мавзунинг долзарблиги

ОХТМдаги ўқув-тарбия жараёни икки йўналишнинг уйғунлигига таянади:

1. **Ўқув (академик ва касбий) тайёргарлик** — билим, кўникма, амалий малака;
2. **Тарбиявий тайёргарлик** — ҳарбий интизом, қийматлар, хизмат этикаси, лидерлик, жамоавий масъулият.

Амалиёт шуни кўрсатадики, ушбу икки йўналишдан бири иккинчисидан узилиб қолса, битирувчида “билим бор, аммо амалий тайёрлик паст” ёки “интизом бор, аммо мустақил қарор қабул қилиш заиф” каби номутаносиблик юзага келади. Демак, муаммоларни комплекс таҳлил қилиш ва тизимли ечимларни жорий этиш талаб этилади.

Тадқиқот мақсади ва вазифалари

Мақсад: ОХТМда ўқув-тарбия жараёнида учрайдиган асосий муаммоларни тизимли таҳлил қилиш ва уларни бартараф этишга қаратилган илмий-амалий ечимлар моделини таклиф этиш.

Вазифалар:

- ўқув мазмуни, методика, баҳолаш, тарбия, ресурс ва бошқарувдаги муаммоларни гуруҳлаш;
- сабаб—оқибат занжирини очиб бериш;
- компетенцияга асосланган таълим ва баҳолаш механизмларини таклиф қилиш;
- қўшинлар билан ҳамкорликни кучайтириш (дуал амалиёт) бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш;
- жорий этишнинг босқичма-босқич йўл харитаси ва КРІ индикаторларини белгилаш.

Тадқиқот методлари

Мақолада қуйидаги умумилмий ёндашувлар қўлланди:

- **тизимли таҳлил** (ўқув-тарбия жараёнини элементлар кесимида кўриб чиқиш);
- **сабаб—оқибат таҳлили** (муаммолар манбаи ва натижаларини ажратиш);
- **таққослаш ва умумлаштириш** (замонавий педагогик ёндашувларни ҳарбий таълим шароитига мослаш);
- **моделлаштириш** (таклиф этилаётган ечимлар архитектурасини шакллантириш).

Асосий қисм: мавжуд муаммолар таҳлили

1. Ўқув мазмуни ва дастурлардаги муаммолар

Бир қатор ОХТМларда ўқув дастурлари муайян фанлар кесимида мукамал бўлишига қарамасдан, **амалиётга яқин сценарийлар** билан етарли

уйғунлашмаган ҳолатлар учрайди. Натижада фанлар “алоҳида-алоҳида” ўзлаштирилади, комплекс вазифа ечиш (масалан, қарор қабул қилиш–алоқа–таъминот–хавфни бошқариш) тарзида интеграция камаяди. **Оқибат:** битирувчи билимли бўлиши мумкин, аммо “реал вазиятда” қарор қабул қилишда қийналади.

2. Ўқитиш методикасининг анъанавийликка мойиллиги

Маъруза ва репродуктив назорат устунлиги интерфаол ёндашувларни чеклайди. Сценарийли ўқитиш, харита-ўйин (wargaming), симуляция, лаборатор-амалий машғулотлар тизимли жорий этилмаганда, билим “фаол кўникма”га айланиш суръати пасаяди.

Оқибат: қарор қабул қилиш тезлиги ва масъулиятли мустақил фикрлаш етарли ривожланмайди.

3. Ўқитувчи-офицерлар тайёргарлигидаги фарқлар

Амалиётчи офицернинг тажрибаси юқори бўлиши мумкин, аммо **педагогик дизайн**, аудиторияни бошқариш, рубрика асосида баҳолаш, рақамли дидактика бўйича тайёргарлиги паст бўлса, натижа ҳам бир хил эмас.

Оқибат: таълим сифати ўқитувчи шахсига ортиқча боғланиб қолади.

4. Баҳолаш тизимининг компетенцияга тўлиқ мос эмаслиги

Кўп ҳолларда баҳолаш хотира ва назарий билимни ўлчайди; аммо ҳарбий касб учун муҳим бўлган **лидерлик, алоқа маданияти, тизимли қарор, стрессда ўзини тутиш, жамоавий иш** каби компетенциялар рубрика ва амалий синовлар билан чуқур текширилмаслиги мумкин.

Оқибат: юқори баҳога эга курсант ҳам хизматда дарҳол самара кўрсатмаслиги эҳтимоли ортади.

5. Тарбиявий ишда мазмундан кўра шакл устунлиги

Тарбиявий тадбирлар “режа бажариш”га айланиб қолса, ҳарбий қийматлар кундалик ўқув ва хизматий фаолиятга боғланмайди. **Оқибат:** интизомий талаблар бажарилса-да, ички ишонч, маънавий барқарорлик ва лидерлик маданияти етарли мустаҳкамланмайди.

6. Психологик қўллаб-қувватлашнинг етарли эмаслиги

ОХТМ муҳити юқори талабчанлик, регламент, рақобат ва адаптация босими билан характерланади. Стресс-менежмент, конфликтология ва резиллиентлик бўйича тизимли ишлар суи бўлса, айрим курсантларда мотивация пасайиши, конфликт ва интизом муаммолари кўпайиши мумкин. **Оқибат:** тарбия самарадорлиги ва ўқув натижалари бир вақтда зарар кўради.

7. Қўшинлар билан ҳамкорлик (амалиёт)даги узилишлар

Қисмлар билан узвий ҳамкорлик чекланган бўлса, ОХТМда ўргатилган билим ва амалиёт талаблари ўртасида “узилиш” пайдо бўлади.

Оқибат: битирувчи хизматга киришганда мослашув даври узаяди.

Таклиф этилаётган ечимлар: илмий-амалий ёндашув

1) Компетенцияга асосланган таълим (КАТ) архитектураси

Ечимнинг марказида “фан ўқитиш” эмас, **битирувчи компетенцияси** туради. Шунинг учун:

- ҳар бир таълим босқичи учун **компетенциялар харитаси** тузилади (тактик фикрлаш, лидерлик, коммуникация, ахборот хавфсизлиги, ҳуқуқ-этика, стрессбардошлик ва ҳ.к.);

- ҳар бир фан/модул **қайси компетенцияга** хизмат қилиши аниқ белгиланади;

- компетенцияга мос **амалий индикаторлар** (кўрсаткичлар) киритилади.

2) Сценарийли, симуляция ва моделлаштиришга таянган ўқитиш

Қуйидаги механизмлар тавсия этилади:

- **кейс-стади**: ҳақиқий хизматий ҳолатларга яқин вазиятлар асосида таҳлил;

- **харита-ўйин (wargaming)**: қарор қабул қилишнинг вариантли ечимларини моделлаш;

- **симулятор/штаб тренажёр**: вақт чеклови ва ахборот ноаниқлигида ишлаш;

- ҳар машғулотдан кейин **AAR (After Action Review)**: “режа–амал–фарқ–сабаб–таклиф” цикли.

3) Ўқитувчи-офицерлар учун “педагогик минимум” ва менторлик

- 40–72 соатлик модул: дарс дизайни, компетенция баҳолаш, рубрика тузиш, интерфаол методлар, рақамли контент.

- ёш ўқитувчиларга 6–12 ойлик **ментор** бириктириш: дарс кузатуви, фикр-мулоҳаза, портфолио.

4) Баҳолашни рубрика ва аралаш усулга ўтказиш

Баҳолаш “фақат тест”га эмас, **аралаш** моделига суянади:

- тест (базавий билим),

- амалий топшириқ (сценарий/симуляция),

- жамоавий вазифа (коммуникация ва лидерлик),

- портфолио (лойиха, рефлексия, AAR хулосалари).

Рубрикада мезонлар очик бўлади: қарор сифати, вақт, хавфни бошқариш, буйруқнинг аниқлиги, алоқа тартиби, жамоа билан ишлаш.

5) Тарбиявий ишни амалиёт билан боғлаш

- лидерлик ва хизмат этикасини **мораль-дилемма кейслари** орқали муҳокама қилиш;

- тарбиявий ишда “тадбир” эмас, **хулқ-атвор индикатори** асос қилинади (масъулият, ҳалоллик, интизомий маданият, жамоада ўзаро ҳурмат);

• куратор–психолог–командир ҳамкорлигида индивидуал ривожланиш режалари.

6) Психологик тайёргарлик ва резиллиентлик дастури

• стресс-менежмент, конфликтология, коммуникация психологияси бўйича тренинглари;

• мурожаат каналлари ва профилактика: эрта диагностика, маслаҳат, медиация элементлари.

7) Дуал амалиёт: қўшинлар билан узвий интеграция

• ҳар семестрда қисмларда мақсадли стажировка;

• “меҳмон инструктор”лар (амалиётчи офицерлар) иштирокида мастер-класс;

• ОХТМ–қисмлар ўртасида компетенция талабларини келишиш (feedback loop).

8) Сифатни бошқариш (QA) ва бюрократияни оптималлаш

• PDCA (Plan–Do–Check–Act) тамойили: режалаш–амалга ошир–текшир–яхшила;

• ортиқча ҳисоботларни қисқартириш, натижага йўналтирилган мониторинг;

• курсант фикри, қўшин командирлари фикри, баҳолаш натижалари асосида дастурни янгилаш.

Жорий этиш йўл харитаси (тавсия)

1. **Диагностика (1–2 ой):** ўқув режа, баҳолаш, тарбия, ресурс аудити; сўровнома ва интервьюлар.

2. **Пилот (1 семестр):** 2–3 модулда сценарийли ўқитиш + рубрика + AAR жорий қилиш.

3. **Масштаблаш (1 йил):** дуал амалиёт, симуляция, LMS ва контент портфели.

4. **Доимий QA:** ҳар семестр KPI таҳлили ва такомиллаштириш.

Самарадорлик индикаторлари (KPI) намунаси

• симуляция/сценарийли машғулотлар сони (семестрда);

• амалий имтиҳонларда қарор сифати ва вақт кўрсаткичи;

• стажировкадан кейин қўшин командирлари баҳоси;

• интизомий ҳолатлар динамикаси;

• курсантларнинг мотивация ва қониқиш индекси;

• ўқитувчиларнинг методик портфолиоси ва дарс кузатув натижалари.

Хулоса

ОХТМда ўқув-тарбия жараёни самарадорлиги — мазмун, методика, баҳолаш, тарбия, психологик қўллаб-қувватлаш, ресурс ва бошқарувнинг бир бутун тизим сифатида ишлашига боғлиқ. Таҳлил қилинган муаммолар кўп ҳолларда шу тизим элементларининг узилиши ёки номутаносиблиги билан изоҳланади. Таклиф этилган ечимлар — компетенцияга асосланган таълим, сценарийли-симуляцияли ўқитиш, ААР, рубрика асосида баҳолаш, дуал амалиёт, резиллиентлик дастури ва PDCA асосида QA — қисқа муддатда ҳам натижа берадиган, узок муддатда эса таълим сифати ва битирувчининг хизматга тайёрлик даражасини барқарор оширадиган илмий-амалий механизмлардир.

Фойдаланилган адабиётлар (намунавий рўйхат)

1. **Сотволдиев Абдулхошим Йўлдошевич.** *Chaqiriqqacha harbiy ta'limni tashkil etish va uning metodikasi: ўқув қўлланма.* – Тошкент: «Aloqachi», 2010. – 336 бет. Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
2. **Махмудов Р.** *Ҳарбий психология ва педагогика.* – Тошкент, 2019. Alfraganus University Portfolio
3. **Махмудов Розмет Муратович; Иброхимов Анвар Ражабович.** “Ҳарбий педагог кадрларни тайёрлашда илмий тадқиқот ишларининг роли, ўрни, аҳамияти”. *PEDAGOGS international research journal*, Volume-47, Issue-1, December 2023, 129–132-б. Pedagogics
4. **Насриддинов Ч.Р.** *Ҳарбий психология.* – Тошкент: «Фан», 2004. ResearchGate
5. **Сотиб-Олдиев А.; Каримжонов А.** *Ҳарбий педагогика.* – Тошкент: «Шарқ», 2005. ResearchGate
6. **Сатиб-Алдиев Қ.А-Ш.** *Ҳарбий психология ва педагогика асослари.* – Тошкент: ТДПУ нашриёти, 2003. ResearchGate
7. **Абдуқодиров А.С.; Аҳмедов Ғ.** *Ҳарбий хизмат ахлоқи: ўқув қўлланма.* – Тошкент: «Шарқ», 2007. ResearchGate
8. **Абдурасулов Жаҳонгирмирзо.** “Harbiy kompetentsiya kursantning kasbiy mahoratini shakllantirishning kaliti sifatida”. *Eurasian Journal of Social Sciences Philosophy and Culture*, October 2022. DOI: 10.5281/zenodo.7244584. ResearchGate
9. **Абдурасулов Жаҳонгирмирзо.** “Chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlik fani o‘qituvchisiga qo‘yiladigan talablar”. *Eurasian Journal of Academic Research*, October 2022. DOI: 10.5281/zenodo.7239000. ResearchGate
10. **Шеров Мансур Болтаевич.** *Социально-философские аспекты формирования креативного мышления у военнослужащих Узбекистана: PhD диссертация автореферати.* – Бухара, 2022. BuxDu
11. “Миллий гвардия ҳарбий хизматчиларини ҳуқуқий тарбиялашнинг долзарб масалалари”: республика онлайн илмий-амалий конференция

- материаллари. – Тошкент: ЎзР Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институти, 2021. – 204 бет. Alfraganus University Portfolio
12. Толипов Ў.Қ.; Усмонбойева М.Х. ва бошқ. *Ўқув-тарбия жараёнига педагогик технологияларни жорий этиш*. – Тошкент: ЎзПФИТИ, 2004. ResearchGate
13. Зуннунов А.; Хайруллаев М. *Педагогика тарихи*. – Тошкент: «Шарқ», 2000. ResearchGate
14. Ҳасанбойева О.У.; Ҳасанбойев Ж.; Ҳамидов Х. *Педагогика тарихи*. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1997. ResearchGate
15. **Ўзбекистон Республикаси Конституцияси**. Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
16. **“Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида”ги Қонун**. Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
17. **Ўзбекистон Республикаси Мудофаа доктринаси**. Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
18. **“Ёшларни чакирувга қадар тайёрлаш” низоми (1994 й.) ва концепцияси (1992 й.)**
19. Bloom B. S. **Taxonomy of Educational Objectives**. Cognitive Domain.
20. Kolb D. **Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development**.
21. Kirkpatrick D., Kirkpatrick J. **Evaluating Training Programs: The Four Levels**.
22. Deming W. E. **Out of the Crisis** (PDCA ва сифат менеджменти ғоялари).
23. After Action Review (AAR) методологияси бўйича ўқув-методик манбалар (таълимда рефлексия ва натижа таҳлили).